
Návrat v osmi krocích. Selma Muhič Dizdarevič o projektu CSEYHP

Návrat v osmi krocích. Selma Muhič Dizdarevič o projektu CSEYHP

Boj proti sociálnímu vyloučení mladě bezdomovecké populace etnických menšin a přistěhovalců z většinové společnosti a způsoby návratu do běžného života jsou tématy projektu CSEYHP, který je součástí 7. rámcového programu EU pro vědu a výzkum. Na projektu (2008 – 2011) se podílel badatelský tým Fakulty humanitních studií UK. Jeho hlavní řešitelka Mgr. Selma Muhič Dizdarevič, Ph.D., vedoucí Katedry Studií o občanské společnosti FHS UK, se podělila o podrobnosti.

Jakým způsobem se do projektu zapojil váš badatelský tým?

Přes kontakty, které jako vyučující mám a díky tomu, že jsem zapojena do mezinárodní vědecké komunity. Mojí specializací je spíše sociální vyloučení přistěhovalců a organizace občanské společnosti, ale toto téma se mi zdálo zajímavé, protože u nás, na rozdíl od jiných zemí zapojených do tohoto projektu, kde je stabilní procento bezdomovecké populace z řad právě z přistěhovalců, to není tento případ. Takže jsme podali návrh na tento projekt společně a ono to vyšlo.

Kolik zemí je do projektu zapojeno a podílí se na něm pouze univerzitní badatelská pracoviště?

Vedle České republiky na projektu pracují také Velká Británie, Holandsko a Portugalsko. Univerzitní pracoviště jsou z Univerzity Karlovy, z Portugalska a London Metropolitan University; v Holandsku se jedná o institut, který je obdobou příspěvkové a veřejné výzkumné instituce, která není přímo zaměřena na výuku, ale spíše na poskytování poradenství státu.

Mgr. Selma Muhič Dizdarevič, Ph.D.,
vedoucí Katedry Studií
o občanské společnosti
FHS UK

Zřejmě jste sledovali určitý vzorek bezdomovecké populace. Jak velký byl, v jakých lokalitách a jakými metodami jste pracovali?

Používali jsme různé vědecké přístupy. Jedním z nich jsou rešerše literatury, kde se ukazuje, že v ČR je literatury a výzkumů na téma bezdomovectví málo a už vůbec ne pokud jde specificky o cílovou skupinu mladých bezdomovců, totéž platí pro bezdomovkyně, i když ty jsou možná o něco víc prozkoumané. Pak jsme dělali klasický terénní výzkum, to znamenalo najít v každé zemi 54 mladých bezdomovců a s nimi udělat hloubkový rozhovor, takže evidentně to nebyl kvantitativní výzkum, s každým jsme si povídali přes hodinu. Zvláštností tohoto projektu bylo, že do něj byli zapojeni spolu-výzkumníci, což je metoda, která se používá jen v některých oblastech výzkumu, například u dětí. Spolu-výzkumníci jsou lidé, kteří dříve byli sami bezdomovci, byli v těžké situaci a překonali ji. A my jsme je vyškolili a oni pak s nimi dělali rozhovory.

Takže měli s bezdomovectvím přímou osobní zkušenost a dostali se k nim tak blízko, jak se zřejmě akademicky vzdělanému člověku nemůže podařit?

Přesně tak. Už jen tím, že s nimi mluví jazykem, který jednak používají mladí lidé, a navíc lidé, kteří žijí na ulici, přes porozumění některým souvislostem, které nám nemusí být hned zřejmé, takže především důvěra obou stran byla jiná. To ale neznamená, že je to metoda, která by se hodila na všechno a měla by se běžně používat. Protože rozhovory dělali lidé, kteří nemají akademický výcvik, musela se tam zohlednit spousta věcí, třeba otázka nebyla jednoznačná nebo nevěděli, jak zareagovat a tak dále.

Co tato unikátní spolupráce přinesla vašemu badatelskému týmu?

Pro nás to bylo velmi zajímavé, protože jsme získali od těchto spolu-výzkumníků, byly to jen ženy, zpětnou vazbu. Pro ně to zase byla obrovská zkušenost dostat se do úplně jiné sociální skupiny, což byli naši výzkumníci, dělat výzkum

spolu s námi a poznat jiné vztahy, protože ačkoli se zdá, že sdílíme jednu společnost, tak tato společnost opravdu není pro všechny stejná. Ony si určitým způsobem zvýšily kvalifikaci a získaly nové dovednosti. V některých zemích jako například v Portugalsku nebo Velké Británii jim dokonce vydávali certifikáty potvrzující, že postoupily výcvikem, aby to mohly uvést v životopise. Dále jsme dělali hloubkové rozhovory se zástupci občanské společnosti, kteří s bezdomovci pracují. Podařilo se nám udělat 12 velmi rozsáhlých rozhovorů, kdy se nám tito lidé svěřovali s problémy, které při práci s těmito skupinami mají ať už to byla spolupráce se státem, způsoby financování nebo otázky celkového nastavení politiky k mladým lidem a zvláště k sociálnímu vyloučení. A zde se ukázalo, že v České republice prevence tohoto jevu není ideální, dokonce by se dalo říct, že úplně chybí. Je částečně zahrnuta do prevence drogové závislosti anebo určitých kriminálních aktivit, ale problém bezdomovectví se přímo do sociální politiky státu nepromítá. Ze strany expertů často zaznělo, že u bezdomovců u nás se vytváří kultura závislosti.

Co to znamená?

Znamená to, že u nás existují organizace, které poskytují pouze služby, jak jeden z těchto expertů s trochou nadsázky popsal: ráno se nají v Armádě spásy, odpoledne v Naději a osprchují se někde jinde, takže tohle mají jakoby zajištěno, ale nemají motivaci se z toho dostat, jsou pouze pasivními příjemci a to jim umožňuje tato politika. Na druhou stranu to ale neznamená, že nemají život strašně těžký - zajistit se dvě jídla denně a jednou za čas se osprchovat - to je způsob života, po kterém nikdo netouží. Bezdomovci jsou opravdu vyloučení ze společnosti.

Co je nejvíce diskriminuje na trhu práce?

Je tu několik nepříznivých faktorů, které působí dohromady. Nejen že jsou vyloučení, ale navíc k tomu kolikrát i funkčně negramotní. Umí sice psát a číst, ale nerozumí například vyplňování formulářů, bez čehož se shánění zaměstnání neobejde a tak dále. Zejména mladí bezdomovci mají další velký problém, že většinou nikdy nepracovali, takže nemají právo ani na nějaké sociální dávky. Mezi největší potíže, které musí při hledání práce překonávat, je to, že u nás se pro jakoukoli činnost vyžaduje čistý trestní rejstřík. Jeden z expertů například uváděl, že sehnal svým klientům práci - dohled nad skládkou, kde se jen vyhazovaly věci, nebylo tam nic cenného a nikdo to nechtěl dělat, ale i v tomto případě byl požadavek na čistý trestní rejstřík. Takže tito lidé, dokud se jim to nevymaže, nemají na trhu práce šanci.

Jaké jsou hlavní příčiny sociálního vyloučení mladých lidí? Nejsou to oni sami, kdo tak chce žít, nebo se to prostě „nějak samo“ stane?

Existuje malá skupina squoterů, která tento způsob života bere jako určitou formu protestu proti establishmentu, ale většinou je to po nějaké době přejde a mají se kam vrátit, takže tohle není zvlášť zajímavá skupina. K bezdomovectví vede souhra mnoha okolností. Jednou z nich je institucionální péče, která je u nás dlouhodobě problematická. Až teď v roce 2011 máme jednoznačný verdikt soudu, že nelze odebírat děti z rodin kvůli chudobě, což jsme tady v ČR dělali - ne proto, že rodič je špatný, ale proto, že není výkonný na trhu práce, čímž se nadělá ještě větší paseka, protože děti přijdou o to nejdůležitější - o zázemí rodiny - a to jim žádné peníze nikdy nemohou vynahradit. Druhým faktorem jsou rodinné vazby a třetím, závažným faktorem je drogová závislost. Zatímco u starších bezdomovců je to většinou alkohol u mladších to jsou drogy a všechno, co s tím souvisí.

Jaká je skladba bezdomovců u nás?

Převažující skupinou jsou starší bezdomovci, mladí jsou menšina, ale důležitá z toho důvodu, že s mladými lidmi lze ještě pracovat nebo existuje jistá naděje, že se změní, zatímco u starších bezdomovců se spíš snažíme pracovat s následky. Ještě bych chtěla zdůraznit, že v rámci této skupiny jsme nezkoumali bezdomovectví v rámci romského etnika, protože je to velmi specifické, takže nemá smysl problém romského etnika zkoumat podle stejného vzorce, protože tady je rozdíl mezi těmi, kdo mají domov a kdo nemají; pokud je to celá rodina, je potřeba problém zkoumat jinak, čili jsme se zaměřili na většinovou populaci. Dalo by se ale říct, že obecně jako skupina je romské etnikum u nás bezdomovectvím velmi ohroženo.

Liší se tato skladba v mezinárodním srovnání?

To je velmi zajímavé, a výsledek našeho výzkumu to potvrdil, že v jiných zemích existuje poměrně vysoké procento bezdomovců pocházejících z přistěhovaleckých komunit, třeba černochoů ve Velké Británii, zatímco u nás jsou to v naprosté většině Češi, tedy příslušníci většinové společnosti, takže pro nás byl velký problém najít lidi, kteří nejsou příslušníky majoritní společnosti a aby byli mladí. Když dáte k sobě tyto dvě podmínky, výběr se vám zužuje, takže my jsme stanovený vzorek nedodrželi a vysvětlili jsme proč, ne že bychom selhali, ale protože je to specifikum východní a centrální Evropy. Máme spíš problémy s národnostními menšinami, což v západoevropských zemích už nepřichází v úvahu, oni mají nové komunity, my ne. My nejsme schopni nějakým způsobem vyřešit problémy se starými komunitami, se kterými sdílíme společný prostor po staletí.

Jaké výsledky projekt přinesl?

Výsledky opravdu nelze stručně shrnout, jsou to tři roky bádání a vědecký projekt málokdy skončí jednoznačným výsledkem; naopak jde o to vykreslit zkoumaný problém opravdu se všemi detaily. Nicméně uvedu několik zajímavostí. V poslední fázi projektu jsme testovali dva modely. Jeden vznikl v Holandsku a jmenuje se Model osmi kroků a pak jsme testovali další, který vznikl ve Velké Británii, Model včasné intervence. Cílem testování bylo zjistit, jaká metoda by byla nejvhodnější pro jejich návrat do společnosti. Pro zdejší neziskové organizace bylo zajímavé, že součástí holandského Modelu osmi kroků je specifický software navržený pro skupinu lidí s tímto problémem, v Holandsku tento software sdílí 70 procent organizací v neziskovém sektoru, což jim umožňuje jednak srovnávání výsledků a také sdílení informací o klientech pod podmínkou, že všechny tyto organizace jsou za to sdílení odpovědné. Nás okamžitě napadá otázka zneužívání osobních dat, což ale svědčí o úrovni vzájemné důvěry této společnosti. Sdílení softwaru na druhou stranu zabraňuje tomu, na co naráželi experti, že tito lidé jsou jako klienti vykazováni v různých organizacích a všude vlastně mohou začínat od začátku - kdes byl, co se ti stalo, jakou jsi měl rodinnou situaci a tak dále. Otázkou je, jakým způsobem

se klient registruje, jestli jako jeden klient, který takto prochází jednotlivými organizacemi, nebo jestli jako víc klientů, ale hlavně pokaždé musí začít znovu od nuly, zatímco když existuje sdílení informací, ví se, že s tímto klientem se už pracovalo, je podchycen v evidenci a dá se s ním pracovat víc, protože nemusíte všechny informace zjišťovat znovu a můžete řešit jeho skutečný problém. Ne každá organizace má stejný přístup a pro někoho se hodí taková práce pro někoho jiná.

Jakých je těchto osm kroků?

Je to osm oblastí, které se sledují - bydlení, vzdělání, rodinné vztahy a další oblasti jako je třeba zdraví ať už fyzické nebo mentální, protože to je jeden ze společných problémů všech bezdomovců. Často mají mentální problémy, které buď nejsou diagnostikovány, nebo se s nimi nepracuje vůbec; tento způsob života vede k tomu, že člověk může mít neviditelné, ale přesto velmi vážné problémy. Další oblastí je vztah mladých bezdomovců k sociální síti; protože nemají rodinu, která by je podpořila a se kterou nemohou počítat, musí si vytvořit nějakou alternativní síť. A tam je zase velký problém, který se ukazuje například v oblasti služeb poskytovaných bezdomovcům. Ty využívají hlavně starší bezdomovci, takže ti mladí je často využívají nechtějí, aby s nimi nemuseli být. Když je člověk mladý, tak bez ohledu na to, že žije tak extrémním způsobem života, bezdomovectví zprvu není zas tak vidět, zatímco u těch starších lidí ano, takže oni na nich vidí jakoby svou budoucnost a nechtějí s nimi být spojování, protože to je opravdu určitá stigmatizace. V Holandsku to řeší tak, že mají úplně oddělené ubytovny, práci a vůbec všechno. Celý koncept péče je zaměřen odděleně na mladé lidi, kde je větší naděje, že dojde k změně jejich životního stylu.

A stojí mladí bezdomovci o reintegraci?

To se nedá říct jednoznačně. Kdybyste se jich otevřeně zeptala, můžete dostat odpověď ano i ne a ta nemusí být vůbec relevantní. Spíš než ptát se takto přímo, přemýšlela bych s ním o následcích bezdomovectví. Když se zeptáte - stojíš o reintegraci - , klidně může říct ne, ale když se ho zeptáte - chceš žít v klidu, chceš mít domov, chceš mít práci, chceš si zvýšit vzdělání? -, tak tam už můžete dostat pozitivní odpovědi. Je to opravdu velmi pomalá, náročná práce.

Zmínila jste specifickou situaci v České republice, která se týká etnického složení bezdomovců. Liší se bezdomovectví v jednotlivých státech, kromě komfortu a úrovně jim poskytovaných služeb, nebo je takové jaké je, bez ohledu na místo, kde bezdomovci žijí?

Realita jejich života je všude stejná - přežívání na ulici, shánění jídla a různých prostředků nutných k přežití, zdravotní problémy a tak dále. To, co se v jednotlivých zemích liší, jsou zkušenosti a přístup státu a majoritní společnosti. Velká Británie a Holandsko mají s problémem bezdomovectví dlouhodobou zkušenost, v Portugalsku zase díky specifickým podmínkám mají větší roli rodiny a částečně i náboženství, což u nás není. Tím pádem ve Velké Británii a Holandsku existují už po několik desetiletí budované služby, které tento problém podchycují, ale i v nich se situace mění podle politiky státu v konkrétním období, např. za doby vlády Margaret Tacherové se v extrémní míře škrtly finance na podpůrné a sociální programy a dnes je tam velká míra chudoby a stratifikace společnosti. To samé hrozí i Holandsku, protože i tam stejně jako u nás jsou velmi populární rozpočty, které škrtají výdaje pro všechny zranitelné skupiny.

Pak se liší složení bezdomovců, jak už jsem řekla. Jestliže je ve Velké Británii a v Holandsku víc přistěhovalců, v Portugalsku mají svou romskou skupinu, která se do bezdomovectví určitým způsobem promítá. To jsou tedy ty hlavní rozdíly – politika jednotlivých států a vybudovaná síť institucí, které se touto problematikou zabývají. V Holandsku žádní mladí bezdomovci na ulici skoro nejsou, ubytovací kapacity pro mladé lidi existují a na ulici jsou opravdu jen ti, kteří je nechtějí využít. U nás se tohle stát může; nezletilý člověk musí být podle zákona umístěn v nějakém zařízení, pokud není v rodině, ale po 18. roce života klidně může skončit na ulici, protože je u nás málo sociálního bydlení.

A nakonec bych zmínila i rozdíly z čistě akademického pohledu. Díky tomu, že bezdomovectví je v těchto státech dlouhodobě sledováno jako problém, klade se značný důraz na jeho výzkum i různé modely reintegrace, které vznikají ve spolupráci s občanskou společností.

Co bude s výsledky vašeho výzkumu dál?

Konkrétně v ČR je potřeba přeložit všechno, co jsme vyzkoumali, a to se pak bude nějakým způsobem šířit dál. I na nás je, abychom výsledky své práce propagovali. Nedělám si iluze, že na jejich základě se budou měnit parametry politiky státu k problému bezdomovectví, nicméně výsledky projektu budou zahrnuty v doporučeních a protože to je projekt Evropské komise, také ona je bude distribuovat do relevantních institucí.

Děkuji za rozhovor.

Mgr. Selma Muhič Dizdarevič, Ph.D. je vedoucí Katedry studií občanské společnosti Fakulty humanitních studií UK; specializuje se na teorie občanské společnosti, sociologické, politologické a antropologické teorie pro občanský sektor a vybrané aspekty ochrany lidských práv v ČR.

(Marie Kohoutová)